

RENAȘTEREA FILOLOGIEI

Alexandru Gafton *

Poate părea temerară încercarea de a vorbi unor filologi, la un colocviu de filologie, despre nevoia de filologie. Cu toate acestea, urmând tema care ne-a reunit (prioritățile cercetării filologice actuale), se pare că un astfel de gând nu ar fi deplasat. Din câte îmi pot da seama, nu doar încercând să află gândul inițiatorilor simpozionului, ci și privind la ceea ce se petrece în lumea reală, nu cred că am fost chemați la celebrarea unor victorii, ci la aprofundarea unor reflecții asupra unei sincronii îngrijorătoare. Povara responsabilității de a duce lucrurile bune mai departe, de a stimula evoluția și dezvoltarea, cade mereu pe umerii contemporaneității, lucru care, cred, poate fi lesne admis. Deși comunicările anunțate par a aborda chestiuni concrete și a trata realitatea ca pe una normală, socot că în spatele calmului optimist și încrezător se află și cresc felurite temeri pe deplin întemeiate. De aceea titlul comunicării mele doar exprimă o speranță și nu proclamă un proces în desfășurare.

Se înțelege, desigur, că nu se cuvine să înșir, într-o distinsă și de elită adunare ca aceasta, la ce bun filologi și filologie! Îngăduiți-mi să spun, însă, ce se petrece atunci când acestea lipsesc, fără a scoate în evidență greșeli, ci doar arătând posibilități.

*

Filologia nu este o știință care își servește sieși, ci o metodă și un instrument care răspunde unor nevoi proprii oricărei prelucrări primare a unui text, care oferă certitudini indispensabile și de bază lingvisticii, literaturii, altor domenii interesate exclusiv de conținutul textului și care, în acest fel, au a se baza pe text. Caracterul specializat al filologiei reiese cu limpezime și din faptul că indiferent de tipul de prelucrare a textului sau de tipul de travaliu la care este supus ulterior textul, cercetătorii nefilologi care se încumetă a edita un text, doar din pură întâmplare își vor procura singuri un text valid. Cu alte cuvinte, numai filologul, în urma unui travaliu specific și prin intermediul filologiei, ca metodă și instrument, este în măsură să prelucreze și să ofere un text de încredere și valid pentru studiu și analiză.

Este o banalitate atât de evidentă, dar și un truism atât de neîncercat încât ignorarea acestui fapt devine o capcană în care lesne se pierd mulți, consecința fiind aceea că, în fapt, sub diferite forme (ediții ne-îngrijite, amatoristice etc.) filologia este negată în importanța și în rolul ei. Cu o frecvență care indică faptul că avem a face cu un proces care a prins deja rădăcini, apar ediții care deși solicită

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

rangul cel mai înalt (acela de ediție critică), nu pot servi nici ca atare, și nici ca baze reale pentru alte tipuri de ediții – după cum ar fi firesc. Lucrul acesta minează strădaniile competente și oneste, crește posibilitățile de apariție a erorilor la analiză.

Nesocotirea principiilor și tehnicilor filologiei, neînțelegerea necesității ca filologul să fie primul care atinge textul ce trebuie pregătit pentru analizele operate cu instrumentele altor domenii, constituie acte dezastruoase prin consecințe, și care decurg, pesemne, din propensiunile de simplificare actuale, rezultat al estompării sau lipsei dimensiunii diacronice. Este posibil ca un text produs în zilele noastre să nu aibă nevoie de o prelucrare specială, autorul fiind în viață, dar el va avea nevoie peste o sumă de ani, la fel cum textele produse acum o sumă de ani necesită grija filologului.

Neîndoios, instrumentele au valoare în măsura în care își îndeplinesc menirea. Dincolo de faptul că ele participă la viața întregului, o parte din propria lor viață (pusă în slujba întregului supraordonat) și-o datorează sieși. De aceea, din vreme în vreme, devine imperioasă preocuparea față de instrumentele pe care le folosim. Altminteri, ele pot pieri, însuși întregul pe care-l servesc având a suferi, ca să nu spun mai mult.

*

Sunt câțiva ani de când a apărut o ediție la *Istoria ieroglifică*. O ediție care operează un transfer lingvistic al textului, dinspre limba lui Cantemir către limba română contemporană. Este ceva ce se practică în alte culturi, Shakespeare, Dante, Rabelais fiind astfel livrați cititorilor respectivelor culturi. Chiar cu precedentele numite, putem sau nu să fim de acord cu un astfel de procedeu, dar nu acest lucru importă. M-aș concentra, deocamdată, nu asupra unor evoluții ce par inexorabile, ci asupra acelor pe care mintea umană le poate înrâuri și hotărâni. Astfel de ediții pot apărea și pot fi utile anumitor categorii (tot mai largi) de cititori. Dacă lucrurile stau astfel, problema este următoarea: dacă există o astfel de nevoie precum și colegii dispuși să o complinească, oare cum se întocmește o astfel de ediție de text și care este calea de urmat? Nu este firesc să apară criterii pentru aspecte nereglementate, mai ales atunci când este previzibil ca întreprinderi de acest tip să apară? Pentru întocmirea unor criterii teoretice, este mereu calea directă și practică cea mai potrivită? De regulă, în toate domeniile sociale, grupurile plasate în poziții superioare tind să se separe de celelalte atunci când acestea din urmă uzurpă teritorii ale celor dintâi. Acest tip de acțiune, însă, semnifică o retragere care nu este strategică, ci doar dezvăluie incapacitatea de a genera un compromis rezonabil și recuceritor! Acestea sunt situațiile în care filologii sunt cei dintâi chemați spre a găsi soluții conform cu principiile științei pe care o reprezintă, soluții pe care, apoi, să le aplice; iar soluțiile bune apar mai bine în urma consultărilor, a creerii unui circuit închis de idei, și mai puțin de pe urma găselnițelor individuale. Totodată, ca urmare a unor astfel de consultări, se pot degaja și opinii argumentate privind necesitatea sau nu a unei astfel de căi și, eventual, găsirea altor căi care să împlinească aceleași nevoi.

*

Ceea ce constituie un soi de lege, de țel călăuzitor pentru filolog este integritatea textului, de unde nevoia resimțită aproape organic pentru acuratețea ediției, a unei ediții dotate cu toate instrumentele necesare pentru a oferi o bază sănătoasă pentru înțelegerea textului, dar și pentru orice cercetare care ar urma.

Desigur, nu toate categoriile de cercetători resimt aceleași nevoi și cu aceeași acuitate. Datorită obiectului lor de studiu, care imprimă nevoi specifice, lingviștii, sincroniști și diacroniști, sunt cei mai sensibili la text, deoarece ei privesc cu precădere la nivelul formal și de conținut al planului lingvistic, adică la primele nivele ale unui text. (Paradoxul cel mai evident este că, foarte riguros vorbind și în sine, lingviștii nu au nevoie de ediții decât atunci când acestea le procură accesul la text. Cu alte cuvinte, analizele lingvistice pot fi făcute direct pe textul de editat, deși ei o fac cu prilejul procesului de editare.) Întrucât sunt beneficiarii primi – deoarece sunt cei mai indicați pentru un asemenea travaliu și deoarece analizele cele mai bune sunt cele directe – și cei mai sensibili – deoarece este vorba despre nivelul lingvistic al textului –, lingviștii se confundă adesea cu filologii. Dacă lucrurile nu stau astfel, lingviștii sunt primii care suferă, dar și singurii în măsură să aducă necesarele corecții unui text eronat editat. De aceea este ideal, dar și perfect posibil, ca lingvistul să fie și filolog.

Majoritatea categoriilor de cercetători, însă, istorici, critici și istorici literari, teoreticieni ai literaturii, istorici ai culturii, traductologi, teologi, filosofi, juriști, se interesează de conținutul conceptual, sau de formele prin care a trăit acesta în epoca respectivă, conform cu nevoile domeniilor pe care le servesc. Majoritatea acestora poate uita adesea că obținerea unui text de calitate decurge din satisfacerea unor cerințe care nu îi privesc direct, dar care – în mod absolut sigur – le influențează definitiv produsul pe care au a-l analiza. Exegeți, hermeneuți, tot felul de interpreți din domeniile mai sus numite tind să neglijeze nivelul strict lingvistic, lucru care întotdeauna poartă cu sine deservicii.

Știm bine că o ediție critică este un instrument de lucru, că de calitatea instrumentului depinde calitatea rezultatelor ce decurg din utilizarea aceluiași instrument, și că precum ediția critică este bază pentru orice cercetare ulterioară, nivelul lingvistic este baza care asigură premisele optime de existență și de funcționare pentru orice ediție.

Aș deduce de aici că este bine ca istoricul și criticul literar să fie și filolog, altminteri neputând apărea rezultate de calitate, un întreg travaliu, bun altminteri, fiind compromis în modalități a căror acțiune ar fi putut fi evitată.

*

Este arhicunoscut cazul textului biblic, care abundă în diferențe de la o ediție la alta, dar și în greșeli. Cum este firesc, unele dintre acestea își au originile în textele luate ca bază, îndepărtate în timp și diferențiate între ele, având – fie ele diferențe, fie ele greșeli – o natură ce poate fi socotită obiectivă sau aproape imposibil de evitat. Altele, însă, foarte numeroase, și care diferențiază edițiile apărute de-a lungul

timpului, se datorează corupției textelor, neînțelegerilor și interpretărilor acumulate în timp. Dacă facem niște calcule complexe, vom observa un fapt aparent paradoxal: după ce au apărut traduceri și edițiile primelor secole, edițiile ce au urmat nu au cunoscut o stabilizare a locurilor incerte sau greșite, ci numărul acestora a crescut. La greșelile textelor din primele secole, treptat, s-au adăugat noi greșeli. Dacă primele texte se aflau în situația mai sus amintită, cele ce le-au urmat beneficiau de un teren mult mai stabil, procurat de numeroasele certitudini date de calitatea travaliului edificării textelor din primele secole. Analiza locurilor în care acele greșeli s-au produs, corelată cu studierea surselor utilizate arată că tendința a fost de amplificare a greșelilor. Totuși, relația dintre numărul, gravitatea și poziția greșelilor și cel al surselor a fost invers proporțională, cel din urmă factor acționând (în modalități afectate de anumite discontinuități – lucru aflat în perfectă coerență cu intențiile și mizele traducerilor) ca un factor de evitare a greșelilor. Altfel spus, dacă traducătorii mileniului precedent ar fi lucrat cu textele cu care au lucrat înaintașii lor, este aproape sigur că greșelile de traducere din mileniul doi ar fi fost mult mai numeroase – și, posibil, mai grave – decât cele ale primului mileniu. Doar contribuția mai multor surse a ridicat nivelul de înțelegere a textului, orientând traducătorii pe calea cea bună, pandantul fiind mizele traducerilor, tendințele de a interpreta textul și de a sădi ori de a vedea acolo sensuri pe care nivelul lingvistic nu le permitea. În cazul în care controlul textului este luat de așa-numitele traduceri exegetice sau hermeneutice, teziste prin excelență, nivelul lingvistic al textului ajunge să fie de-a dreptul nesocotit. În primele secole de creștinism, traducătorii erau, în general, și filologi și teologi sau invers, sau, mai degrabă teo-filologi. Scindarea acestui tip de învățat și apariția a doi indivizi, specializați, dar cu principii, perspective, priorități și valori diferite, mânați de mize și de interese diferite, a făcut ca filologul să se concentreze asupra nivelului formal al textului și să fie atent la conținuturi în mod rezonabil, în vreme ce teologul, prea atent la sensurile ascunse ale textului, la cele care ar fi putut justifica dogme, teorii și sisteme, a ajuns să forțeze textul indiferent de limitele îngăduite de nivelul lingvistic.

Este un tip de situație în care se observă cu limpezime că doar cel având drept călăuză principii de natura celor filologice și mize care privesc doar nivelul lingvistic al textului, doar acela poate pune la dispoziția tuturor un text de încredere, conform sau de maxima conformitate rezonabilă cu realitatea lingvistică a acelui text. Ce oferă apoi textul analizat din multiple perspective – indiferent cât de convenabil sau de inconfortabil pentru gândirea, mentalitatea și credințele unei epoci – nu este decât un teren propice cultivării adevărului.

*

Textul constituie solul cel mai autentic și cel mai rodnic, singurul care permite lingvistului să își conceapă și elaboreze analizele în toată exhaustivitatea, cu observații asupra nivelelor lingvistic, stilistic, retoric, din perspectivă traductologică, sociolingvistică, după caz, sau din orice altă perspectivă. El se poate supune apoi

mlădioaselor analize ale criticului literar, care îl încearcă dintr-o multitudine de perspective, extrăgând din acesta toate sensurile acolo existente și care merită a fi aduse la lumină. Criticul literar va hotărî cu discernământul care îl caracterizează dacă la Grigore Ureche sau la Nicolae Iorga avem a face cu texte ce conțin literatură, dacă în cronică sa, Miron Costin scrie și literatură, și dacă da, cât de departe este aceasta de ceea ce se întâmplă în *Țiganiada* lui Ion Budai Deleanu, de pildă. Mai întâi, însă, trebuie să fi purtat haina filologului, spre a cerceta acele texte cu instrumentele acelei ipostaze.

Ceilalți beneficiari ai textului vor putea analiza textul din perspectivele propriilor științe și domenii, ajungând la rezultate care au o bază de plecare corectă și solid edificată. Toate acestea se petrec doar dacă textul este corect prelucrat de către un filolog care, firește, poate fi și critic și/ sau istoric literar.

De aceea editarea textelor trebuie făcută de către filolog, de aceea este bine ca lingvistul, criticul și istoricul literar să fie și filologi; cel care nu este filolog nu este de încredere.

Nu putem cere același lucru și celorlalte categorii de cercetători, din afara domeniului filologic. În ceea ce-i privește pe aceștia, nu putem spera că, înțelepți și răbdători, în lipsa cunoștințelor de filologie, se vor abține de la a întocmi ediții, așteptând ca filologii să-și îndeplinească îndatoririle, dar putem crede că vor observa ușor superioritatea unei ediții profesionale față de cele lipsite de acest atribut fundamental.

*

Acum vreo sută de ani, convins de nevoia de filologie și deplângând lipsa filologilor, Sextil Pușcariu constata că, în România sunt prea puțini filologi, spunea el cam unul la un milion de locuitori. Nu pot ști câți filologi autentici există astăzi, dar știu că de existența lor depinde nu doar calitatea activităților mai sus schițate, ci și continuitatea unui domeniu atât de important.

Mai mult decât alte domenii, cel al filologiei are obiceiul darwinist de a-și selecta slujitorii. Conform acestei filosofii și aceluiași principiu, însă, la acest proces al selecției concură atât date ce țin de fundamentele pregătirii individului, cât și cele conferite de adaosul mediului său. Tineri având o anumită pregătire filologică și cu potențial ridicat de dezvoltare în direcția cerințelor impuse de această știință vor fi aleși, pentru ca acest lucru să se petreacă, însă, este nevoie și de truda dascălilor.

Există dascăli care sunt astfel doar implicit. La Iași, există un istoric având studii și de filologie, și care a publicat multe ediții de text, neuitând că travaliul pe care îl face nu este util doar istoricilor, interesați exclusiv de conținutul respectivelor documente, ci și istoricilor limbii și lingviștilor interesați de limba acelor texte. Din acest motiv, respectivelor ediții (care totalizează câteva zeci de volume) constituie instrumente cât se poate de utile pentru lingviști, istorici, istorici ai culturii, ai dreptului, alte categorii de cercetători, fiind dotate cu acuratețe și de încredere. Neavând elevi, doar puțini colaboratori, profesorul Ioan Caproșu poate fi un model prin înseși edițiile sale, care pot fi studiate și sub acest aspect.

Alți dascăli sunt astfel atât prin opera lor, cât și prin școala pe care o întemeiază, ale cărei principii le afirmă explicit și le demonstrează prin propria operă. Ion Gheție a creat o școală de calitate, prin rezultatele directe (prin edițiile sale și prin valoarea elevilor și colaboratorilor pe care i-a înrâurit), și de succes, prin forța cu care a depășit granițele inițiale, principii și instrumente ale sale fiind respectate și folosite astăzi și la Cluj, Iași, Timișoara, pentru a numi doar centrele mari și de tradiție.

Nu știu cum se pot îndrepta lucrurile astfel încât filologii să dețină cu adevărat monopolul oricăror travalii pregătitoare, iar filologia să fie asigurată în ceea ce privește numărul și calitatea celor care o practică. Personal cred că doar propria strădanie neabătută, plină de competență și aducătoare de rezultate de calitate, nu este suficientă. Este ceea s-a făcut până acum. S-ar putea să fie nevoie să răspundem inițiatorilor acestei întâlniri prin disponibilitatea și decizia noastră de a încheia colaborări, de a îndruma pe cei mai tineri și de a păstra mai mult decât o amintire, și anume o vie și reală colaborare.

S-ar putea să mai fie nevoie de înțelegerea faptului că travaliul filologic este complex nu doar prin datele concrete ale proceselor pe care le presupune și desfășoară, dar și prin implicațiile sale, astfel încât filologul devine autoritatea supremă, custodele și garantul textului.

Și toate acestea deoarece – spre deosebire de altele – filologia nu este o știință care să-și devoreze materialul în scopuri proprii, ci una care prelucrează un material spre a-l pune la dispoziția altor domenii. Ea practică o metodă, întemeiată pe anumite principii, pe care, iarăși, o oferă acelor domenii, împreună cu un instrument de cercetare, analiză, cumpănită interpretare și verificare, așadar, travaliul filologic procură material de studiu valid, precum și calea de a opera în continuare cu el. Aceasta rămâne perpetua responsabilitate a filologilor și a filologiei.

ABSTRACT

This text is not the result of a research endeavour on certain topics in philology, but rather the outcome of an extended reflection process on the general status of Romanian philology. For this reason, the issues we discuss have a general character and are concerned with Romanian philology on the whole, with its problems and tribulations, with the hardships it is being subjected to, and with the possible solutions for restoring the natural rights of a science that plays the role of a high-precision instrument, which guarantees the accuracy of any subsequent processing and interpretation of written material.

Keywords: philology, linguistics, history, literary theory and criticism.